

Əbədiləşdirmə konsepsiyasında “memorial muzey” fenomeni

Sosial əhəmiyyətli informasiyanın qeydə alınması və ötürülməsi səviyyələrindən birini, memoriallaşdırma, əbədiləşdirmə təşkil edir. Milli özünüdərkini formalaşdırılması dövründə sosial, ölkə və millətin tarixinin əbədiləşdirilməsi institutu kimi təşəkkül tapan muzeylər çox vaxt milləti təşkil edən ayrı-ayrı insanları diqqətdən kənar saxlamış olur. Muzeylər insanlar, əcdadlarımız haqqında yaddaşı, xatirəni saxlamaq missiyasına xidmət etməlidir. İnsanların şəxsi yaşayış yerləri, məkan və əraziləri muzey vəzifələrini yerinə yetirmiş olur. Mənzildəki portretlər, saralmış məktublar, köhnə mebel, onun sahibi haqqında böyük fikirlər söyləyən, xatirəni yaşadan mənbələrdir.

1980-ci ildə fransız tarixçisi Pyer Nora “yaddaş məkanları” adlandırılanların öyrənilməsi və millətin öz xatirələrini və dəyərlərini əlaqələndirdiyi “simvolik obyektləri”n (arxivləri, zəfər tağları, ensiklopediya, muzeylər) yaradılması proqramını təklif edir (4. s. 26). O, bu gün yaddaş kimi qəbul edilən sərəpələnmiş artefaktların tam şəkildə cəmlənməsi ideyasını irəli sürür. İlk mənbəyə inamsızlıq şəraitində muzeylərdə təqdim olunan həqiqət, əsillik ən mühüm sosial və mədəni resursa çevrilir. Bununla belə, bu əsillik cəmiyyət üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif tipli muzeylər əsil (yəni podlinnik!) olmadan belə mədəni irs obyektləri ilə azad, müstəqil şəkildə eksperiment apara bilər, obyektin öz tarixi kontekstindən qopararaq interpretasiya edir. Lakin xatirə, memorial muzeylərdə vəziyyət başqadır. Məhz memorial muzeylərdə obyektin öz kontekstindən, insanın öz dövründən, şəxsiyyətin əşyavi və qeyri-əşyavi ideyalardan qoparılması kifayət qədər çətin və mürəkkəbdir.

Eyni vaxtda, həm abidə, həm də müxtəlif funksiyaların yığımindan ibarət olan sosial-mədəni müəssisə kimi memorial muzeylərin ikili mahiyyətindən çox qeyd olunub. İrs öz mahiyyətinə görə hibrid səciyyəyə malikdir, mədəniyyət həmişə ənənə və inovasiya arasında tərəddüd edir. Xatirə və memorial muzeylər üçün daha çox transformasiyalara çətin uğrayan konservatizm səciyyəvidir. Belə bir sistem daxilində mövcud olmaq, əlbəttə ki, asan məsələ deyil!. Memorial irsin qorunması, bu irsin dövrün tələblərinə uyğun olaraq interpretasiyası kimi məsələlərin kompleks həllində müəyyən problemlər ortalığa çıxır.

Kütləvi istehsal və istehlak sayəsində uğur qazanan global dünya iqtisadiyyatı mühitində muzeylər məhsul və brendlərin standartlaşdırılmasına qarşı uğurla durduqlarını sübut edirlər. Muzeyin qayəsini, məğzini kütləvi səciyyə kəsb etməyən orijinal artefakt təşkil edir. Xatirə və memorial muzeylərdə isə, eksklüziv attraktivliyə malik olan memorial artefakt, daha doğrusu, əşya təşkil edir. Muzeylərdə ziyarətçilərə kommersiya məhsulu deyil, məhz mədəni təcrübə təklif olunur. Bu mədəni təcrübə ziyarətçinin özünü ümumilikdə, xalqın içində görməsinə, hiss etməsinə imkan yaradır. Bu insanların muzeyə getməsinə zəruri edən əsas səbəblərdən biridir. Ziyarətçinin tarixi hekayətin qəhrəmanı ilə tanış edilməsi, onu təkcə müasir insanın əqli maraqları və həyəcanları aləminə cəlb edilməsi, keçmiş uğurların aktuallaşdırılması yeni vəzifə olmasa da, lakin asanlıqla həll olunmayan bir məsələdir. Mədəni irsin üzvi şəkildə müasirlik kontekstinə daxil edilməsi, təkcə nəzəri, tətbiqi deyil, həm də dünyagörüşü məsələlərinin qoyuluşunu tələb edir. Muzeyin missiyasının müəyyənləşdirilməsi, onun profilinin, əbədiləşdirilən hadisə, yaxud şəxsiyyətin unikallığının nəzərə alınması mütləqdir. Abidələrin seçim prinsipləri, bunların ekspozisiyada təşkili və interpretasiya üsullarının öz spesifikasiyası mövcuddur. Bunlar rəngarəng olmaqla aşağıdakıları təşkil edir: memoriallıq - muzeyin yaranmasını zəruri edən əsas kimi; xatirə yerləri, landsaft, otaq, bina özlüyündə yeganə olan unikal memorial əşya və ya memorial əşyalardan ibarət olan kolleksiya və s.

Bu gün insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində tərcümeyi-hal janrına diqqət mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqat problemi kimi tərcümeyi-hal və ya bioqrafiya, ədəbiyyatşünaslıq, tarix, kulturologiya ilə yanaşı, həm də muzeyşünaslığın araşdırma predmetinə çevrilmişdir. Bəlkə də, bunlar qeyd olunan elmlərdən daha çox muzeyşünaslıq üçün daha zəruri və aktualıq kəsb edir. Muzeylərin xatirə-ev, memorial kimi yeni tiplərinin yaradılmasına zəmanət verən əsas meyar bioqrafiyanın əbədiləşdirilməsi idi. Tanınmış, görkəmli şəxsiyyətin bioqrafiyası özünüdərk aktına çevrilir, dahi şəxsiyyətin tərcümeyi-halı insan təbiətinin imkanlarını nümayiş etdirir. Tədqiqat layihələrində, eləcə də muzey məkanında həyata keçirilən bioqrafiyalar cəmiyyətin, bütövlükdə bəşəriyyətin mənəvi inkişafını nümayiş etdirir. Sayca xatirə obyektlərinin qorunmasına çox nail olduqca tarixi şəxsiyyət, yaxud da tarixi hadisə fenomeni daha tam və bütöv şəkildə aydınlaşır.

Xatirə əşyaları təkcə insan, tarixi dövr haqqında bilikləri saxlamır, həm də xüsusi bir atmosferi, mühiti formalaşdırır və insanlara ötürür. Memorial əşyalar verbal “dil”dən vizual “dil”ə keçid edərək əsl, mötəbər, həqiqi tarixi bilikləri ötürür. Xatirə muzeyinin memorial əşyası, ekspozisiya və yaxud sərgisi ilə real hadisələrin, şəxslərin şahidinə çevrilir.

Ziyarətçi xatirə-ev, memorial muzey məkanında gündəlik həyatda görmədiyini, hiss edə bilmədiyini hiss edə bilər, tarixin müxtəlif məqamları ilə tərcümeyi-hallarla tanış olmaq imkanlarını əldə edə bilər; müasir insanın bütöv şəkilə ekzistensial həyəcan kompleksini görə bilər. Memorial muzey məkanı bu kimi hisslərlə səsleşir. Fransız alimi Pyer Nora bu haqda yazırdı: “Biz keçmişin gündəlik həyatını öyrənirik, çünki günlərin aramla ötməsini, əşyaların rahiyyəsinə bərpa etmək istəyirik, adı insanların tərcümeyi-halını elə oxuyuruq ki, sanki bunlar aşağıdakıları dərk etməyimizə kömək edir: ”kütlənin çəkisini bilmədən... onu dərk edə bilməzsən. Biz keçmişin qırıntılarını bu sonsuz “mikrotarixlər”dən bir yerə toplamaq məqsədilə qoparıq və bərpa edəcəyimiz tarixin hal-hazırda yaşadığımız tarixə bənzəyəcəyinə ümid edirik”(5.s. 67–68).

Bu fikirlər memorial məkanlar kimi xatirə muzeylərinin də qeyri-adi populyarlığını əhəmiyyətli dərəcədə qabardır, bunların digər muzey müəssisələri arasındakı daimi olaraq yüksək tələbata malik olduğunu, xüsusi sosial-inteqrasiya funksiyası daşdığını izah edir. Məhz elə bu aktualıq 2001-ci ilin iyulunda dövlət cinayətlərinin qurbanlarının xatirəsinə həsr edilmiş Memorial Muzeylərin Beynəlxalq Komitəsi (İCMEMO) yaradıldı. Komitənin əsas məqsədi tarixi yaddaşın qorunması, təlim-tədris yolu ilə gələcəkdə mədəni qarşılıqlı təsirin inkişaf etdirilməsini təşkil edir. Xatirə muzeylərinin məqsədi-dövlət uğrunda çalışan qurbanların xatirəsinin daim yad edilməsi, yaşadılması və təbliğ edilməsi təşkil edir. 2011-ci ilin oktyabrında Komitənin Memorial muzeylərin Beynəlxalq Nizamnaməsi qəbul edildi. Nizamnamənin girişində qeyd edilir: ”Memorial muzeylər tarixin müxtəlif istismar formalarına məruz qalmış qurbanlarını tarixin dərslərini əks etdirməklə ləyaqətini müdafiə etməli, eyni zamanda siyasi hadisələrin interpretasiyası üçün keçmişə münasibətdə tənqidi və müstəqilliyə xidmət etməlidir”(6).

Azərbaycanda muzeylərin bu tipinə maraq hələ ötən əsrin əvvəllərinə-də 1930-cu illərdə yaranmışdır. Respublikada ilk memorial muzey Nuxada milli dramaturgiyanın banisi M.F.Axundovun yaşadığı mənşildə açılmışdır. Uzun müddət respublikanın muzey şəbəkəsində yeganə olan bu sahədəki boşluq 1970-80-ci illərdə respublikaya rəhbərlik etmiş ümumilli lider Heydər Əliyevin yeritdiyi muzey siyasəti ilə aradan qaldırıldı. Belə ki, Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə təsdiqlənmiş Azərbaycan SSR Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 1976-cı il 16 iyun tarixli “Dahi ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin xatirəsinin əbədləşdirilməsi haqqında” 223.Nöli və Azər-

baycan SSR Mədəniyyət Nazirliyinin 1979-cu il 31 oktyabr tarixli qərarları əsasında respublikada memorial ev muzeylərinin təşkilinə təkan verildi. Memorial muzeylərin yaradılma zərurəti və aktuallığını ulu öndər Heydər Əliyev aşağıdakı fikri ilə belə təsdiqləyir: "Azərbaycan xatirəsini əbədləşdirməyi vacib olan dahi şəxsiyyətlərlə şöhrətlənmişdir. Gələcək nəsillər onların həyat və yaradıcılığını bilmir. Bu sahədə müxtəlif vasitələrdən istifadə etmək lazımdır". P.Noranın əbədləşdirmə konsepsiyası müddəalarına söykənən bu fikirdə memoriallaşma strategiyası qabarıqlığı ilə diqqəti cəlb edir. Bu strategiyada memorial muzeylərin missiyası açıq-aydın şəkildə hiss olunmaqdadır. Muzey işinin məğzinə dərinlən bələd olan ulu öndər memorial, xatirə ev muzeylərinin yaradılması ilə kütlələrin, xüsusilə də, böyüməkdə olan nəslin tarixi şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyəti, tarixi hadisələrin mahiyyəti ilə daha yaxından tanışlığının mümkünlüyünə tam əmin idi. Çünki muzeylər bu vəzifənin həyata keçirilməsində rəngarəng forma və üsullara malikdir. Məhz bu əminlik ümummilli lider Heydər Əliyevin ötən əsrin 70-80-cici illərində bir-birinin ardınca, əvvəlcə xalq şairi Səməd Vurğun, daha sonra dahi bəstəkar Ü.Hacıbəyli, görkəmli müğənni Bülbül, maestro Niyazi, görkəmli ədiblər Məmməd Səid Ordubadi, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Cəlil Məmmədquluzadə, rəssam Səttar Bəhlulzadə, rus şairi Yeseninin memorial, xatirə ev muzeylərinin yaradılması haqqında qərarlar verməsinə başlıca stimul idi. Muzeylərin əksəriyyəti bu şəxsiyyətlərin öz şəxsi mənzillərində xüsusi rekonstruksiya əsasında muzeyləşdirilərək ziyarətçilərin ixtiyarına verilmişdir. Azərbaycanda bu sahə respublikanın rəhbər təşkilatının 1980-ci ilin yanvarında muzey işinə aid qəbul etdiyi qərardan sonra daha da canlandırıldı. Həmin qərara uyğun olaraq şəbəkəni genişləndirmək, muzeylərə rəhbərlik işini təkmilləşdirmək, metodiki və praktiki köməyin səmərəsini artırmaq, ekspozisiyaların estetik səviyyəsini yüksəltmək və muzey sərvətlərinin uzun ömürlüliyünü təmin etmək məqsədilə Respublika Mədəniyyət Nazirliyi strukturunda Muzeylər İdarəsi, habelə Muzey işi üzrə Respublika Elmi-Metodiki Mərkəzi, muzeylərin bədii tərtibatı müəssisəsi, Muzey sərvətləri və xatirə əşyalarının Elmi-bərpa Mərkəzi yaradıldı.

Azərbaycanın memorial muzeyləri sistemində klassik milli ədəbiyyatın görkəmli nümayəndəsi Cəlil Məmmədquluzadənin xatirə ev muzeylərinin özünəməxsus yeri vardır. C.Məmmədquluzadə şəxsiyyətini əbədləşdirən müəssisənin sayının cəm halında işlədilməsi təsadüfi deyil: belə ki, hazırda respublikada görkəmli ədibin vaxtı ilə müxtəlif məkanlarda yaşadığı (Bakı, Naxçıvan, Tbilisi), fəaliyyət göstərdiyi mənzillərində xatirə muzeyləri yaradılmışdır. Bundan başqa, N.Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı muzeyi, C.Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Ədəbiyyat muzeyində "Cəlil Məmmədquluzadənin xatirə fond"ları da ədibin memorial muzeyləri şəbəkəsini təmsil edir. Bu çoxluğun öz mənəvi dəlilləri mövcuddur. Universal fəaliyyəti ilə seçilmiş görkəmli

maarifpərvər xadim C.Məmmədquluzadə, həm də ölkədə ilk muzeyin yaradıcısı hesab edilir. O, 1896-cı ildə Naxçıvanda dərs dediyi Nehrəm kəndində ölkəşünaslıq muzeyini yaratmaqla muzey işi istiqamətində ilk təcrübənin təşəbbüskarı olmuşdur. Görkəmli ədibin ölkədə muzey işinin təşəkkülündəki bu xidməti Azərbaycan dövlətinin diqqətində olmaqla yüksək dəyərləndirilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin imzaladığı “Azərbaycanda muzey işinin yaxşılaşdırılması haqqında” 6 mart 2007-ci il Sərəncamında C.Məmmədquluzadənin bu sahədəki fəaliyyəti xüsusi vurğulanır. Məhz bu amil C.Məmmədquluzadənin xatirəsinin bir-neçə muzeylə əbədiləşdirilməsinə, həm rəmzi, həm də mənəvi haqq verir.

Ədibin 1920-32-ci illərdə Bakının Süleyman Tağızadə küçəsi 56 (tarixi ünvanı: Köhnə poçt küçəsi-64) ünvanında yaşadığı mənzilində 1982-ci ildə, 1987-ci ildə Naxçıvanın Cəlilkəndində, 1989-cu ildə isə, Nehrəm kəndində memorial muzeyləri yaradıldı. İndiyədək məhsuldar fəaliyyətləri diqqəti cəlb edən bu muzeylərin ümumi cəhəti görkəmli dramaturq-yazıçı, publisist, ictimai və maarifpərvər xadim Cəlil Məmmədquluzadənin bioqrafiyası, yaradıcılıq xüsusiyyətlərinin araşdırılması, öyrənilməsi və populyarlaşdırılmasıdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti görkəmli xadimlərinin xatirə muzeylərini yaratmaq haqqında: [Bakı şəhərində Cəlil Məmmədquluzadə, Bülbül, C.Cabbarlı, M.S.Ordubadinin ev-muzeylərinin yaradılması haqqında]: Azərbaycan KP MK-nın və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin qərarı, 16 iyun 1976-cı il, № 223 // Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Hökumətinin qərarları. – 1976. – № 12. – Maddə 96. – S. 745-746.

2. Cəlil Məmmədquluzadənin nəsil şəcərəsi, ailə dünyası. /Dünya press., 27 iyun-3 avqust, 2005.

3. Naxçıvanda Cəlil Məmmədquluzadə muzeyləri. /Ədəbiyyat. №9, 6 mart 2009.

4. Нора П., Пюимеж Ж. де, Винок М. Франция- память СПб., 1999.

5. Кацариду И., Билиури К. Образы Византии: Нарративы византийского прошлого в греческих национальных музеях // Вопросы музеологии. Спб., 2010. № 2. с. 67–68.

6. <http://urokiistorii.ru/article/2712>

Арзу Рзаева

Феномен «мемориальный музей» в концепции увековечения

Резюме: Мемориальные музеи играют важную роль в сохранении культурной самобытности. В данной статье мемориальные музеи анализируются в контексте концепции увековечения, выдвинутой европейскими авторами. Мемориальные дома-музеи, начавшие расширяться в музейной сети республики в 1970-80 гг., играют важную роль в изучении и популяризации жизни и творчества выдающихся деятелей национальной культуры и общественной жизни.

Ключевые слова: Дж.Мамедкулизаде, увековечение, мемориализация, мемориальный музей, музей

Arzu Rzayeva

The "memorial museum" phenomenon in the concept of immortality

Summary: Memorial museums play an important role in maintaining cultural identity in modern times. In this article, memorial museums are analyzed in the context of the perpetuation concept put forward by European authors. Memorial house museums, which commenced to expand in the republic's museum network in 1970-80, play an important role in the study and popularization of the life and work of prominent figures of national culture and public life.

Key words: J.Mammadguluzadeh, immortalization, memorialization, memorial museum, museum

